

Abda helyneveinek történeti elemzése

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
Anyag és minta	3
Elméleti háttér.....	5
Módszertan	6
Eredmények.....	9
Funkcionális-szemantikai elemzés.....	13
Lexikális-morfológiai elemzés.....	23
Keletkezéstörténeti elemzés	31
Konklúzió.....	33
Felhasznált irodalom	36

1. Bevezetés

A helynevek elemzése a névtan egyik központi vizsgálódási területe. Az e témában született dolgozatok között egyaránt találunk nagyobb tájegységekre kiterjedő elemzéseket, és kisebb területre fókuszáló, így például egy-egy település mikrotoponímáit tárgyaló vizsgálatokat. Elemzésük mind a nyelvészet, mind a társtudományok számára hasznos, hiszen egyaránt tükrözi a nyelv változásait, és a nyelven kívüli valóságban végbement változásokat. Egy terület névkincsének megismerésével fontos szociolingvisztikai, néprajzi és helytörténeti következtetéseket vonhatnak le az adott tudományág kutatói.

A helynevek a személynevekkel együtt a tulajdonnévi kategória központi elemei; más tulajdonneveknél ősbibb kategóriák. Ennek okán vizsgálatuk több információval szolgálhat a tudományos kutatások számára, mint a fiatalabb névfajtáké (TÓTH 2017: 7). HOFFMANN ISTVÁN szerint a helynevek elemzését az teszi lehetővé, hogy a névadás alapjául mindig a nyelv meglévő szókészlete és morfémaállománya szolgál, ennek során pedig megfigyelhető valamilyen szemantikai tudatosság (1999: 208). A névadás tehát soha nem esetleges, mindig meglévő elemeken és névadási modelleken alapul. Ennél fogva a helynevek különböző nyelvi szempontok alapján jól kategorizálhatók: látható többek között, hogy az egyes szófaji kategóriák nem ugyanolyan arányban jelennek meg a helynevekben, így például melléknevekkel gyakran találkozhatunk, míg igékkel jóval ritkábban.

A helynévadás társadalmi aktus, melynek alapvető motivációja a névszükséglet. A nevek nem pusztán a térbeli tájékozódást segítik, hanem kommunikációs szükségletet is kielégítenek. A névadás intenzitását pedig ez a szükséglet határozza meg (E. NAGY et al. 2022). INCZEFI GÉZA megemlíti azt is, hogy minden kornak megvannak a maga névtípusai, ezek megterhelése pedig változik az idők során. Ebből adódóan egy hosszú időt megért település névállománya több kor emlékét őrzi (1968: 87). Ennek egyik oka az, hogy a névadás módja, így például a névadás során használt földrajzi köznevek is, a nyelv változásával együtt válnak jobban vagy kevésbé produktívvá. BÁBA BARBARA megállapítása szerint a földrajzi köznevek helynévalkotó szerepe akkor szorul vissza, amikor azok közszoí értelme elavul (2013: 106). Egy település helynévanyagának vizsgálatakor fontos a nyelven kívüli tényezők ismerete is, hiszen a földrajzi köznevek és az egyéb névalkotó lexémák elterjedését és visszaszorulását számos környezeti hatás (gazdálkodási mód megváltozása, infrastruktúra fejlődése stb.) jelentősen befolyásolhatja.

Egy-egy település névanyagának vizsgálatára számos kutatás született már, ezek többsége szinkron szemléletű, és elsősorban élőnyelvi gyűjtésre épül. A történeti elemzést megnehezíti, hogy nagy számú forrás bevonását teszi szükségessé, ugyanis csak ezek segítségével alkothatunk átfogó képet a több évszázaddal ezelőtti névkincsről és annak változási folyamatairól. Az egyik első ilyen magyar nyelvű munkát SZABÓ T. ATTILA készítette 1937-ben, mely során Szásznyíres névanyagát dolgozta fel. A földrajzi nevek változását a település helytörténetével együtt vizsgálta, és többek között azt elemezte, miként hatottak egymásra a magyar, szász és rumén helynevek. Emellett rámutatott, hogy a helynevek változása tükrözi a különböző gazdaságtörténeti és természetföldrajzi változásokat is, így például földterületek művelési módjának változásait, erdőirtásokat vagy patakok felszámolását is (1937: 30–38). Hasonló eredményre jutott INCZEFI GÉZA is, aki az új nevek keletkezésének tendenciáira is rávilágított, így például bemutatta a Tisza szabályozása után keletkező tavak és holtágak neveit a Makó környéki névanyagban (1967: 89). KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS Vasvár keleti határának helyneveiből készített történeti adattárat, melyben a 13. századtól kezdve különböző okleveles források alapján vizsgálták a tájegység neveinek változásait (KISS–ZÁGORHIDI 2006). HOFFMANN ISTVÁN Tapolcafő helyneveinek történeti változásait elemezte, mely során többek között megállapította a névállomány magas szinonímaszámát, és rámutatott a nevek kihalásának és születésének egyre gyorsuló tendenciájára (2015: 93–103).

Kutatásom témája egy a fentiekhez hasonló, diakrón szemléletű kutatás: Abda község helyneveinek történeti szempontú bemutatása. Kutatási célom feltárni a település névkincsének 17–21. század közötti változását, és bemutatni, miként tükrözi Abda történeti névanyaga az elmúlt öt évszázad gazdasági, társadalmi és földrajzi változásainak hatását.

2. Anyag és minta

2.1 A település

Abda Győr-Moson-Sopron vármegye Győri járásában található település. 2023-ban 3221 lakosa volt, 1217 lakásban. Területe 19.02 km² (Hnt.). A község nevét elsőként Adalbert főúr 1150–54 között íródott végrendeletében említik *insulam Obda* azaz 'Obda-sziget' alakban (ÁÚO I. 64). Legkésőbb 1208-ban már lakott hely volt, ekkor II. András – immár *Abda* néven – megerősítette a pannonhalmi apátság birtokaként (F. III.: 67). A 13. századtól fontos vámszedőhely volt, áthaladt rajta a Bécset Győrrel (és Győrön keresztül Pesttel) összekötő országút. A falu még ekkor is a Duna egyik szigetén feküdt – ezt III. Honorius pápa a váci püspöknek írt levele támasztja alá, melyben *insule in Danubio*,

Obda azaz 'a Dunán lévő sziget, Abda' néven hivatkoznak rá (PRT II.: 463). Az évszázadok során az áradások többször teljesen elpusztították a települést. Az 1830-as árvíz után az egykori Rábca-parti falut nem építették újjá, helyette a lakosság a folyótól távol eső Pityer-domb környékén alapította újra a települést (FÜZFA 1998: 15–17).

A falu külterületének képét jelentősen átformálták a 19. század végi folyószabályozások. A Rábca szabályozása a Győr–Abda–Börcs szakaszon 1886 és 1888 között zajlott. Az egykori folyókanyarulatokat átvágták, a medret pedig kiegyenesítették (GÖCSEI 1985: 113). Alig egy évszázaddal később a folyó nyomvonalát ismét megváltoztatták: a Rábca–Mosoni-Duna torkolatot árvízvédelmi okokból Győrből Abda határába helyezték. Ennek során a folyót az egykori Ötrendes-ér medrén keresztül a Mosoni-Dunába vezették (i. m. 115). Elemzésem során tehát arra is választ keresek, miként jelenik meg a folyószabályozás hatása a település névanyagában.

2.2 Az elemzés alapjául szolgáló adatállomány/névanyag

Kutatásom alapjául a 2022–2023 között a Magyar Nemzeti Helynévtár Program számára készített helynévgyűjtésem szolgál. Munkám során nagy számú történeti forrást dolgoztam fel: legrégebbi adataim a 12. századból származnak, melyek a település és a környék folyóinak nevét tartalmazzák. A 12–16. század forrásaiból csak csekély számú helynév maradt fent, ezért elemzésem időhatárait a 17–21. század közé korlátozom. E korszak legrégebbi helynevei 1654-ből, az Abda és Győr között lezajlott határper okleveleiből származnak. A századból még négy további forrást használtam fel, ezek az Abda és Börcs, valamint Abda és Öttevény közötti perek iratai. A 18. századi adatokat 9 különböző forrásból gyűjtöttem, melyek közül a leggazdagabb névanyagot egy 1750–60 között keletkezett térkép, valamint a székeskáptalan birtokösszeírásai tartalmazták. A 19. század legjelentősebb forrásai a kataszteri térképek voltak: ezek a gazdag névanyagon túl a helyek pontos lokalizálását, és a folyószabályozás hatásainak megismerését is segítették. Emellett több, a külterület egy-egy kisebb részét ábrázoló térképet is feldolgoztam (*Ajdár; Börcs felé való rét* stb.), melyek szintén nagy számú mikrotoponímát tartalmaztak. Ekkor jelentek meg a település neveit érintő első névfejtések is, melyeket RÉSŐ ENSEL SÁNDOR közölt 1882-ben. Ebből az évszázadból összesen 21 különböző forrást dolgoztam fel. A 20. századi névanyag feltárásához további 17 forrást vettem igénybe: ezek között megjelentek a különböző szakkönyvek (vízrajzi, gazdaságföldrajzi), egy településmonográfia (FÜZFA 1998), valamint egy 1996-os élőnyelvi gyűjtés anyaga is (GyMFN 2: 89–92). A térképes források szerepe továbbra is jelentős maradt. A 21. századból 7 forrást dolgoztam

fel, emellett élőnyelvi gyűjtést is végeztem 16 adatközlővel. Gyűjtőmunkám során öt évszázadból összesen 636 különböző helynevet tártam fel, melyekhez 342 denotátum tartozott. A neveket évszázados bontásban, forrásokkal együtt a dolgozat függelékében közlöm (1–2. melléklet). Az alábbi táblázat tartalmazza az adatok számát évszázadok szerint:

Század	Nevek száma	Megnevezett objektumok száma
17.	15	11
18.	49	42
19.	158	121
20.	243	165
21.	394	239

1. táblázat: A helynevek és denotátumaik évszázadonkénti megoszlása¹

A vizsgált helynevek által jelölt denotátumok a felhasznált források alapján néhány kivételtől eltekintve az elemzéshez szükséges pontossággal lokalizálhatók voltak.

3. Elemzési keret

Kutatásom során Abda helyneveit a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított elemzési modell alapján vizsgálom, melyben központi szerepe van a szerkezeti és a keletkezéstörténeti elemzésnek. A módszer legnagyobb előnye, hogy a helynevekben megtestesülő nyelvi szabályok bemutatásán túl képes arra, hogy feltárja a nevek mögött meghúzódó szemantikai tartalmat, valamint felfedje a nevek keletkezésének mozgatórugóit. A vizsgálatból levont következtetések más területek, például a névstilisztika és a névszociológiai számára is megbízható alapként és vonatkoztatási rendszerként szolgálhatnak (HOFFMANN 2007: 37). Az elemzés segítségével részletes betekintést nyerhetünk a település névrendszerének évszázados működésébe. Mivel a helynevek használatának időhatárai nem minden esetben meghatározhatók, elemzésem során elsődlegesen a helynevek adatolhatóságát veszem alapul. HOFFMANN szerint ezáltal a nevek abszolút kronológiája ugyan nem meghatározható, de a relatív, egymáshoz viszonyított időbeliségük továbbra is jól elemezhető (2015: 98). Ennek megfelelően kutatásom során a nevek változását évszázados bontásban vizsgálom, melynek segítségével hiteles képet kaphatok a névrendszer sajátosságainak alakulásáról.

¹ A kezdő évszázadok alacsony adatszámát részben a források egyenetlen eloszlása okozza, ennek hatását elemzőmunkám során is figyelembe vettem.

4. Módszertan

4.1 Helynévkategóriák vizsgálata

Az elemzés első lépéseként a helyneveket az általuk jelölt denotátum alapján kategóriákba sorolom. Ennek során az alábbi helynévkategóriákat használom:

1. Határnevek
2. Vizek és vízparti területek nevei
3. Domborzati nevek
4. Építménynevek
5. Lakott területi nevek

A kapott adatokat évszázadokra bontva elmezem, hogy feltárjam, az egyes időszakokban miként változtak az egyes kategóriák elemei. A vizsgálat során arra is fény derül, hogy az egyes helynévkategóriákban az évszázadok során a nevek születése vagy kihalása volt-e jellemző².

4.2 Funkcionális-szemantikai elemzés

A vizsgált helyneveket ezután funkcionális-szemantikai elemzésnek vetem alá. A vizsgálat célja feltárni, hogy a település helyneveiben található névrészek az általuk jelölt denotátum mely sajátosságát fejezik ki. A névrészek meghatározásánál nem elegendő a neveket különálló lexémákra bontani: a lényegi szempont az, hogy az egyes részek/tagok a néven belül milyen szemantikai funkciót látnak el. Ezek alapján például a *Holt-Duna* helynév két névrészből áll, melyek jelentése 'a Duna (1) holtága (2)'. A *Holt-Dunai-dűlő* viszont, bár három lexémára tagolható, szintén két névrészt tartalmaz, melyek jelentése 'a Holt-Dunánál (1) található szántóföld (2)'. A funkcionális-szemantikai elemzés során a névrészeket az alábbi kategóriákba soroltam:

1. A **hely fajtáját** megjelölő névrészek, melyek rendszerint földrajzi köznevekből állnak. Meghatározzák az adott terület használati módját, művelési ágát – pl. *Alsó/gyep*, *Mézes/dűlő*.

2. Névrészek, melyeknek **megnevező funkciójuk** van. A *Dunai-dűlő* helynév vizsgálatakor megállapíthatjuk, hogy a névrészeknek 'szántóföld (1), mely a Dunánál található (2)' jelentésük van. Az *Alsó-Dunai-dűlő* név azonban 'a Dunai-dűlő (1) falutól távolabb eső

² A fent ismertetett elemzési modell alapján akkor tekintek egy helynevet kihaltnak, ha a vizsgált évszázad során már nem adatolható, de a megelőző évszázad valamely forrásában még szerepel.

része (2)' jelentést hordozza. Ez utóbbi az esetben a *Dunai-dűlő* csupán megnevező funkciót hordoz.

3. A következő kategóriába **a hely valamely tulajdonságát** jelölő névrészek kerülnek. Ide sorolom azokat az elemeket, melyek a terület valamely fizikai vagy földrajzi tulajdonságát (méret, alak, anyag stb.) mutatják be: így például *Kis/erdő*, *Hosszú/szegle*.

4. Külön kategóriát alkotnak a névrészek, melyek **a hely valamely külső dologgal való viszonyát** jelölik: így többek között állatvilágát (*Fecske/part*), növényzetét (*Málnás/dűlő*) vagy birtokosát (*Fekete Pál/tag*).

5. Egyes esetekben a névrészek **a hely más denotátummal való kapcsolatát** is tükrözhetik. A *Kunszigeti/út* előtagja például az út irányát, az *Alsó/Ajdár* pedig a mezőrész viszonyított helyzetét jelöli meg (vö. *Felső/Ajdár*).

6. Előfordulhat az is, hogy a **névrész és a denotátum között nincs kapcsolat**, mint például egyes hivatalos nevek esetében: *Petőfi/utca*, *Kert/utca* stb.

7. Néhány esetben a névrészek funkciója nem egyértelmű, és **többféle elemzési mód** is elképzelhető. Ilyen például a *Hármas/dűlő*, mely egyaránt hordozhat 'három táblából álló (1) szántóföld (2)', és 'az Abda–Ikrény–Győr hármass határnál lévő (1) szántóföld (2)' jelentést is.

4.3 Lexikális-morfológiai elemzés

A lexikális elemzés célja annak megállapítása, hogy a vizsgált időszakokban milyen szófajú és milyen jelentéskörbe tartozó szavakból épültek fel a helynevek. Az elemzés alapegysége ebben az esetben is a helyneveket alkotó névrész. Elemzésem során az alábbi kategóriákat különböztettem meg:

1. Köznevek (pl. *Kis/gyep*, *Orgona/utca*),
2. Helynevek/helynévi származékok (pl. *Öreg/Dobsa*, *Dunai/dűlő*),
3. Személynevek (pl. *Szent István/utca*, *Fekete Pál/tag*),
4. Egyéb tulajdonnevek (pl. *Mezőgép/utca*),
5. Melléknevek és melléknévi igenevek (pl. *Gyümölcsös/dűlő*, *Keleti/dűlő*),
6. Számnevek (pl. *Hármas/határ*, *Hetes/tábla*),
7. Szószerkezetek (pl. *Zajdártra menő/út*, *Országútra dűlő/gyepszegés*).

A tulajdonnevek részletes tagolását az ezen kategóriákba tartozó névrészek kimagasló száma indokolja (HOFFMANN 2007: 69). Az egyes kategóriák az elemek nagy száma esetén tovább bonthatók, így például feltárható, hogy a közneveken belül mekkora a földrajzi köznevek, növénynevek, állatnevek stb. aránya. A lexikális-morfológiai elemzés a funkcionális-szemantikai vizsgálat komplementereként is alkalmazható. Ezáltal kutathatóvá válik, hogy az egyes névrészfunkciók mely szófaji kategóriák által fejeződnek ki.

4.4 Keletkezéstörténeti elemzés

A keletkezéstörténeti elemzés során azt vizsgálom, hogy a vizsgált időszakban milyen névalkotási eljárások szerint keletkeztek a település helynevei. HOFFMANN kiemeli, hogy egy ilyen vizsgálatnak tükröznie kell azokat a névalkotási szokásokat, melyek során egy-egy hangsor valamilyen jelentésben a helynévrendszer részévé vált (2007: 79). Így tehát keletkezéstörténeti vizsgálat csak akkor végezhető, ha az egyes neveknek feltártuk a történeti adatsorát, azaz ismerjük a korábbi előfordulásait is. Például *Sordél* > *Sordélok* > *Sóderok*. Vizsgálatom során az alábbi kategóriákat alkalmaztam:

1. **Szintagmatikus szerkesztéssel létrejött helynevek** – így például jelzős vagy határozós szerkezetek. Pl. *Dunára-dűlő*, *Bábotai-lapos*.
2. **Morfematikai szerkesztéssel létrejött helynevek** – nevek, melyek valamely alaktani változás útján (helynévképzővel, névszójellel stb.) jöttek létre. Pl. *Mosás*, *Akácós*.
3. **Jelentésbeli névalkotással létrejött nevek** – azok a toponímák, melyek keletkezésében valamilyen szemantikai változás játszott szerepet. Jellemzően olyan esetek tartoznak ide, amikor az objektum megváltozik, az azt jelölő név azonban változatlan marad (pl. *Csikos-ér*¹ 'csatorna a település határában' > *Csikos-ér*² 'szántóföld a Csikos-ér¹ mellett').
4. **Szerkezeti változással létrejött nevek** – olyan nevek, melyek szerkezetében egy korábbi állapothoz viszonyítva változás állt be, az általa jelölt denotátum azonban változatlan maradt (pl. *Alsó* < *Alsó-gyep*).

5. Eredmények

A fent bemutatott elemzési keret alapján kutatásom során öt évszázad összesen 636 helynevet vizsgáltam.

5.1 Helynévfajták változása

A fenti módszertan alapján a helynevek az alábbi kategóriákba sorolhatók:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
Határnév	6	28	118	82	111
Víznév vagy víz melletti terület neve	1	7	20	24	45
Domborzati név	4	2	2	7	8
Építménynév	4	6	6	73	138
Lakott területek nevei	0	4	12	56	88

2. táblázat: A helynevek kategóriánkénti megoszlása

Az adatokból kitűnik, hogy egyes helynévtípusok elemszáma jelentősen nőtt a vizsgált időszakban, míg másoké stagnált, vagy csak lassabb ütemben növekedett. A lakott területek neveinek ugrásszerű növekedése a 20. században a település fejlődésére vezethető vissza: az előző század végéig a falu mindössze egy főutcából és négy kisebb utcából állt, a II. Világháború után azonban a beépített belterület mérete jelentősen megnőtt: az 1950-től a század végéig tartó időszakban 13 új utcát nyitottak (FÜZFA 1998: 36–39). Az ezzel párhuzamosan kiépülő infrastruktúra hozta magával az építménynevek számának jelentős növekedését is. A határnevek átmeneti csökkenését feltehetőleg az okozta, hogy a 20. századra a korábban *alsó*-, *felső*- stb. előtaggal megkülönböztetett mezőrésznevek eltűntek, a kisebb földterületek pedig egybeolvadtak. A víznevek 21. századi ugrásszerű növekedése az új denotátumok keletkezésére (bányatavak, vízzel feltelt anyaggyödrök) és a magas szinonimaszámra vezethető vissza. Utóbbit jól szemléltetik a *Bánya* ~ *Öreg-Bánya* ~ *Vagonyári-tó* ~ *Belső-tó* ~ *Pillingérpusztai-tó* nevek, melyek mind ugyanazon denotátumhoz tartoznak. A táblázatból látható az is, hogy a település névkincse domborzati nevekben szegény. Ennek oka a település földrajzi adottságaira vezethető vissza: az egyébként sík területen kevés a jellegzetes felszínforma; csupán néhány mélyebben fekvő terület (pl. *Pillingér-völgy*, *Pörös-árok*) és hordalékkúp (pl. *Pityer-domb*, *Kemence-domb*) válik ki a tájból.

Az egyes névtípusok számának változását, azaz a nevek születésének és kihalásának dinamikáját érdemes részletesen is vizsgálni, e nélkül az adatok ugyanis félrevezetőek lehetnek. Jól illusztrálja ezt a 19. és 20. század közötti, víznevekben fellelhető különbség, amelynél részletes vizsgálat nélkül azt is feltételezhetnénk, hogy csupán 4 új helynév került a rendszerbe. A valóság ezzel szemben az, hogy a 19. századi nevek több mint fele a 20. századból már nem adathozható. Az évszázad során pedig nem négy, hanem tizenhat új, vizet vagy vízparti helyet megnevező név született. A fenti példa alapján indokolt az egyes kategóriák változásainak részletesebb ismertetése is. Az alábbi táblázatban bemutatom, hogy egy-egy időszakban hány helynév halt ki az előző évszázadhoz képest, illetve hány új név született.

	18. század		19. század		20. század		21. század	
	kihalt	új	kihalt	új	kihalt	új	kihalt	új
Határnév	5	27	15	105	98	62	33	62
Víznév vagy víz melletti terület neve	0	6	4	17	11	16	6	25
Domborzati név	4	2	1	1	2	7	2	3
Építménynév	3	5	3	3	4	71	33	98
Lakott területek nevei	0	3	1	9	7	51	11	43

3. táblázat: Az egyes kategóriákba tartozó helynevek kihalásának és születésének dinamikája

A táblázatból látható, hogy a 18. századra a korábbi adatolt helynevek csaknem egésze eltűnt. A 17. századi, és azt megelőző korokból származó adatok csekély száma miatt ebből pontos következtetéseket nem lehet levonni, említésre méltó azonban, hogy számos olyan név is kiesett a névkincsből (pl. *Pillingér-domb*, *Sordély*), melyek az 1682-es határperben még fontos viszonyítási pontok voltak (L1).

A 19. században a kihalt helynevek nagy része más alakváltozatban tovább él (pl. *Holt-Duna ere* > *Holt-Duna*; *Zajdár ere* > *Zajdár-ér*). Az egyes változatok alakulását, az ezek mögött húzódó nyelvi folyamatokat a lexikális-morfológiai elemzésnél részletesen tárgyalom. A határnevek és a lakott területek neveinek emelkedéséhez hozzájárulhatott a település 1830-as költözése: számos helynév utal újonnan alapított vagy művelés alá vont denotátumra (*Új-major*, *Nagy-új-gyepszegés*), az új falu részeire (*Kis-kert alja*, *Falu alja*) vagy a település korábbi helyére (*Rossz falu*, *Rossz-kertek*). A határnevek nagy számához az is hozzájárult, hogy számos határrész tovább tagolódott, így például *Dobsa* > *Kis-*

Dobsa, Öreg-Dobsa; Dunai-dűlő > Felső-Dunai-dűlő, Középső-Dunai-dűlő, Alsó-Dunai-dűlő. A domborzati és az építménynevek között jelentős változás ebben az évszázadban nem figyelhető meg.

A 20. század határneveiben hasonló változások tapasztalhatók, ám éppen ellentétes irányban: a korábban több részre tagolódó határnevek egybeolvadtak, megkülönböztető előtagjuk eltűnt (pl. *Alsó-Ajdár, Felső-Ajdár, Középső Ajdár > Ajdár*). Számos, korábban kétagú helynév egytagúvá vált (pl. *Bábotai-lapos, Bábotai-dűlő > Bábotai; Likócsi-dűlő > Likócs*). Ezek a tényezők nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a vizsgált öt században egyedül a 20. század határnevei azok, ahol a kihalt helynevek száma jelentősen nagyobb az újonnan születetteknél. A nagy számú új határnév kialakulásának az egyik fő oka a több négyzetkilométert kitevő *Pillingér* és *Rendek* határrészek átalakulása: az egykori legelőket felosztották és szántóföldekké alakították (MAGYAR 2001: 20), helyükön pedig számos új denotátum jelent meg (*Csősházi-tábla, Kis-Remisz-tábla* stb.).

A lakott területek neveinek száma meredeken nőtt. Ennek legfőbb oka a korábban már említett, felgyorsuló településfejlődés és az új utcák megnyitása volt. Az építménynevek növekedését részben ez, részben a települési infrastruktúra egyéb fejlődése okozta: így például vasúti őrházak, gátőrházak, közintézmények létrejötte. Emellett az építményneveknél a többi kategóriához képest jóval nagyobb a szinonim nevek száma: pl. *Gátőrház ~ Hujber-ház ~ Hujber-gátőrház ~ 1. sz. gátőrház*. Az előző század óta kieső építmény- és lakott területi nevek nagy része más alakváltozatban él tovább (pl. *Bécsi országút > Bécsi út; Rendeki pusztai > Rendek pusztai*).

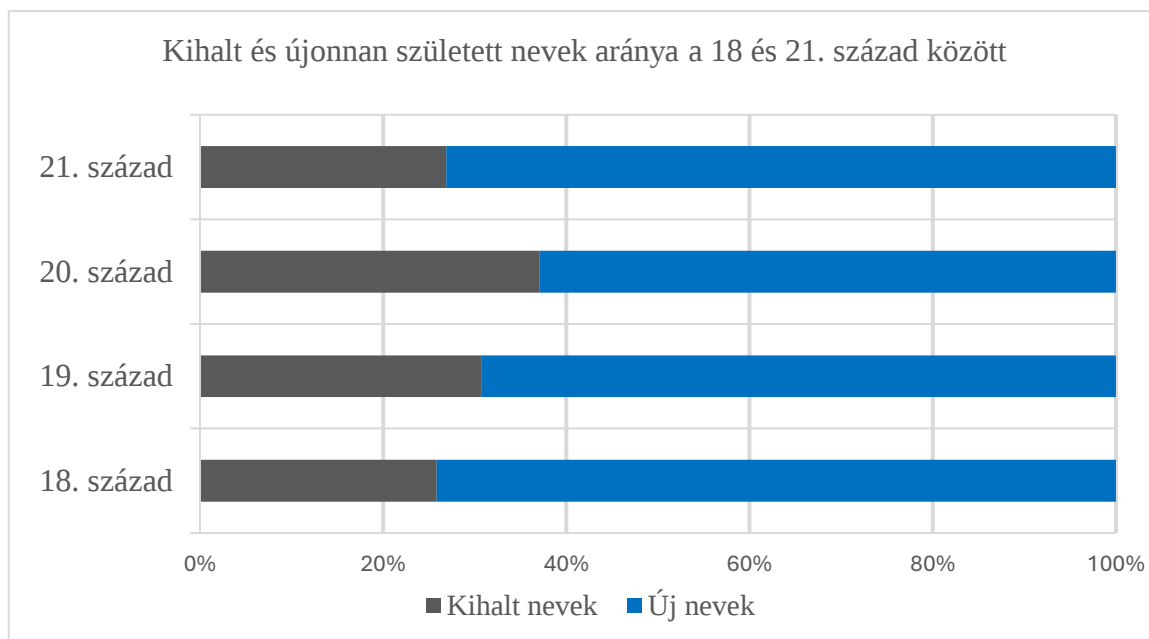
A víznevek változásában jelentős hatása volt a település határában zajló folyószabályozásnak: a 20 vízet vagy víz melletti helyet jelölő névből 11 kihalt. Ezek közé főként morotvák (*Dékán-tó, Kis-tó*) és partszakaszok nevei tartoznak (*Fecske-part, Tó-szegle*). Ezek a nevek más formában, például határnévként sem éltek tovább. Az újonnan született nevek között többnyire belvízelvezető csatornák és árvízvédelmi műtárgyak nevei találhatók (*Abdai-Kis-csatorna, Rendeki zsilip* stb.). A 21. században a korábbihoz képest kevesebb határnév halt ki, az új nevek száma pedig megegyezik a 20. századi adattal. Fontos megemlíteni azonban, hogy míg a korábbi adatok mind egy-egy évszázad változásait mutatták be, az utolsó vizsgált időszak mindössze 23 évet tesz ki. A század során a korábban az épületneveknél jellemző tendencia a határneveknél is megmutatkozik: egyre növekszik az azonos denotátumot jelölő nevek száma (pl. *Hármas ~ Hármasok ~ Hármas-dűlő ~*

Hármas-határ). A régi falura utaló határnevek száma azonban csökkenő tendenciát mutat, így kihalt például a *Rossz-kerti-gödrök* és a *Káposztáskerti-dűlő*. Az élőnyelvi gyűjtés során szerzett adatok alapján kihalóban vannak azok a határnevek is, melyek a belterületbe vont mezőrészeket jelölték (*Kertek alja*, *Országútra-dűlő*, *Ispányos* stb.) – ezeket adatközlőim ugyan ismerték, de már csak akkor használták, ha a település történetéről meséltek.

A vizek és vízparti helyek nevei a korábbinál nagyobb mértékben növekedtek a század eddigi részében. Ennek oka részben a korábban már említett magas fokú szinonimitás, részben pedig az új denotátumok (pl. bányatavak) létrejötte. Az 1980–90-es évek fordulóján lezajlott, ismételt folyószabályozás megtervezése során fontos szempont volt, hogy az új meder minél kevesebb mezőgazdasági területet érintsen, emiatt egy már korábban létező holtág helyén vezették el a folyót, az egykori főmeder pedig napjainkban is holtágként funkcionál (GÖCSEI 1985: 115). A tervezés során tanúsított „óvatosság” a helynevek változásában is tükröződik: mindössze egyetlen víznév, a szabályozás során felszámolt *Abdai-Kis-csatorna* neve halt ki a munkálatok miatt.

Az építménynevek növekedésénél fokozódik a korábbi tendencia – a település fejlődése, és az azt kísérő infrastrukturális növekedés számos új építménynevet eredményezett (pl. emlékművek, intézmények nevei). A nevek kihalásának nagy részét ebben a kategóriában a denotátum pusztulása okozta (pl. gátórházak, vasúti őrházak felszámolása). Ezek esetében a magas szinonimaszám miatt a viszonylag kevés denotátum eltűnése is nagy számú helynév kieséséhez vezetett.

A lakott területeket jelző nevek számának növekedése szintén kimagasló az évszázad első negyedében. Ezt legnagyobb részben továbbra is a település méretének növekedése okozza: új utcák kialakulása és új alakváltozatok kialakulása (pl. *Pagony utca* ~ *Pagony út* ~ *Pagonyi út*). A kieső nevek között zömében szintén alakváltozatokat, illetve népi neveket találhatunk, így például *Lakó utca*, *Széles utca*. A fenti elemzés alapján elmondható, hogy néhány kivételes esettől eltekintve a település névkincse az elmúlt négy évszázadban folyamatosan nőtt. A névszületés és -kihálás tendenciáinak összegzését az alábbi diagram mutatja be:

1. ábra: A helynevek születésének és kihalásának aránya

Az ábráról leolvasható, hogy a település névkincse a vizsgált időszakban folyamatosan gazdagodott; nem volt olyan évszázad, amikor több név halt volna ki, mint ahány született. A helynevek kihalása a 20. századig kis mértékben gyorsult, ám még ebben az időszakban is kétszer annyi új név született, mint ahány kiesett a névrendszerből. A 21. század első negyedében ez a tendencia megfordult: az újonnan keletkezett nevek aránya immár meghaladja a 70%-ot a kihalt nevekével szemben. Az új nevek nagy számú megjelenésének oka főként a település fejlődése, valamint az ezzel járó infrastrukturális növekedés: a belterületi nevek – ezen belül is az építménynevek és a lakott területek nevei teszik ki az újonnan megjelent nevek jelentős hányadát.

5.1.1 Funkcionális-szemantikai elemzés

A funkcionális-szemantikai elemzés során azt vizsgáltam, hogy a helynevekben található egyes névrészek milyen viszonyt tükröznek az általuk jelölt denotátummal. Öt évszázad során közel 1500 névrészt vizsgáltam meg; ezek különböző névrészfunkciók közötti megoszlását az alábbi táblázatban mutatom be:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
A hely fajtáját jelölő névrészek aránya	32%	27%	37%	45%	44%
Magát a helyet megjelölő névrészek aránya	0%	18%	14%	4%	3%
A hely valamely tulajdonságát megjelölő névrészek aránya	0%	16%	15%	10%	16%
A hely külső dologgal való viszonyát megjelölő névrészek aránya	16%	14%	10%	11%	12%
A hely más denotátummal való viszonyát megjelölő névrészek aránya	20%	13%	17%	13%	13%
A denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek aránya	0%	0%	0%	12%	9%
Egyéb/bizonytalan funkciójú névrészek aránya	32%	12%	7%	5%	2%
Névrészek száma összesen	25	77	282	430	685

4. táblázat: Az egyes névrészfunkciók évszázadonkénti aránya

A táblázatból látható, hogy a vizsgált névrészek száma a századok során jelentősen nőtt. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a kutatásban szereplő nevek legalább kétharmada minden évszázadban kéttagú volt, azaz két névrészből állt. A vizsgált időszakban minden esetben a hely fajtáját jelölő névrészek aránya volt a legmagasabb, ezek jellemzően a nevek utótagjában szereplő névformánsok (földrajzi köznevek) voltak. Az egyes elemek előfordulása ebben a kategóriában erőteljes egyenlenséget mutat: bizonyos utótagokat jóval gyakrabban használtak másoknál. A korai adatokból ez az egyenlőtlen eloszlás még kevésbé kimutatható, ám a vizsgált nevek számának növekedésével kirajzolódik, hogy néhány névrész előfordulása kiemelkedik a többi közül. Alább látható minden évszázadból az öt leggyakoribb, helyfajtát jelölő névrész előfordulásuk számával:

17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
<i>út</i> (3)	<i>dűlő</i> (4)	<i>dűlő</i> (20)	<i>utca</i> (33)	<i>utca</i> (47)
<i>völgy</i> (2)	<i>ér</i> (3)	<i>rét</i> (8)	<i>dűlő</i> (14)	<i>út</i> (27)
<i>domb</i> (2)	<i>rét</i> (2)	<i>szegle</i> (3)	<i>út</i> (11)	<i>dűlő</i> (22)
<i>akol</i> (1)	<i>völgy</i> (1)	<i>gyepszegés</i> (3)	<i>tábla</i> (11)	<i>ház</i> (15)
<i>lapos</i> (1)	<i>tó</i> (1)	<i>tó</i> (3)	<i>őrház</i> (9)	<i>tábla</i> (10)

5. táblázat: A leggyakoribb, helyfajta jelölő névrészek előfordulása a századok során

A táblázatból számos következtetés levonható a denotátum fajtáját megjelölő névrészekről. Látható, hogy a 19. századig jellemzően külterületi nevekhez tartozó földrajzi nevek domináltak, a 20. századtól azonban jelentősen megnőtt a lakott területekhez és az építménynevekhez tartozó névrészek száma, melynek oka a felgyorsuló településfejlődés. Látható az is, hogy az egyes névrészek terheltsége korszakonként változó ugyan, de több olyan elem is van, melyek szinte minden évszázadban a leggyakoribbak közt szerepelnek (*dűlő*, *út*). A földrajzi köznevek/helyfajtajelölő névrészek száma is folyamatosan nő: a 17. században 10 különböző, a hely fajtáját jelölő névrész volt, a 18. században már 18, a 19. században 42, a 20. században 60, a 21.-ben pedig 68. Ezek között nagy számban szerepelnek olyan névrészek, melyek csak egy-egy névben szerepelnek, így például a *gödör*; *allé*, *árvízkapu* vagy *kúria* megnevezések. Ez a tendencia a megnevezett objektumok sokféleségéről, változatosságáról árulkodik.

A helyfajtajelölő névrészek növekvő száma mellett az is előfordul, hogy egy-egy ilyen névrész kiesik a rendszerből. Így például a 19. századból már nem adatolható az *akol* lexéma, a 20. századból a *nyáros* 'nyárfaerdő', vagy a 21. századból a *kanális*. Ezt a folyamatot egyaránt okozhatják nyelven belüli és nyelven kívüli tényezők is. Végül fontos megemlíteni azt a jelenséget, mely az élőnyelvi gyűjtés anyagából rajzolódik ki: egyes kivételes esetekben a hely fajtáját jelölő névrészek nem követik a denotátumban végbe ment változásokat. Ezt szemléltetik a község határában lévő *Nagy-gyep*, *Kis-gyep*, *Alsó-gyep* és *Közép-gyep* mezőrészek. Utótagjuk jelentése 'fűvel benőtt terület' (FKnT.), azonban napjainkban mindegyik szántóföld. Ennek ellenére a *gyep* névelemet több évtized alatt sem váltotta fel más, a megváltozott művelési módra utaló földrajzi köznév.

5.1.2 Magát a helyet megnevező névrészek

Az ebbe a kategóriába tartozó névrészek száma az egyik legalacsonyabb. Az itt található elemek összességét áttekintve két csoport rajzolódik ki: az átvétellel a nyelvünkbe került

folyónevek, illetve nagy kiterjedésű határrészek nevei. Leggyakoribb a *Duna* víznév, mely 8 alkalommal fordul elő. Ezt követi a *Pillingér* (7) és a *Rábca* (6). Ezek a megnevező névrészek leggyakrabban valamilyen rész-egész viszonyt kifejező (pl. *Alsó/Ajdár*; *Felső/Dunai-dűlő*) vagy a denotátum méretére utaló előtaggal együtt állnak (*Kis/Duna*, *Nagy/Pillingér*).

A névrészek száma a 18. századtól növekszik, mely többek között a *Rendek* és *Pillingér* határrészek felosztásához köthető (*Ó/Pillingér*; *Nagy/Pillingér*; *Öreg/Pillingér* stb.). A 19. században nagyobb mértékben megnőtt a számuk, ami leginkább a külterületi denotátumok *kis-/nagy-*, illetve *alsó-/felső-* előtagokkal való ellátottságának köszönhető. A 20. században ez a felosztás eltűnt, ennek megfelelően az ilyen típusú névrészek aránya jelentősen csökkent. A 21. században nem tapasztalható jelentős változás, az előtagok funkciója azonban a korábinál szerteágazóbbá vált: a megnevező névrészek előfordulnak a településhez való tartozást jelző (*Abdai/Karrós*), vízminőséget kifejező (*Holt/Rábca*) és a denotátum méretére utaló előtagokkal is (*Kis/Duna*).

5.1.3 A hely valamely tulajdonságát megjelölő névrészek

Az egyik leggazdagabb kategória azt mutatja be, mekkora arányban vannak azok a névrészek, melyek a hely valamely tulajdonságát tükrözik. Az adatok sokfélesége miatt érdemes további kategóriákat is bevezetni, melyek hozzásegítenek a sajátosságot kifejező névrészfunkciók további differenciálásához. Ebből láthatjuk, hogy az egyes kategóriákba tartozó névrészek gyakorisága nem egyenletes: napjainkban a funkcióra utaló elemek száma a legnagyobb, míg korábban a méretre utalók domináltak. A 6. táblázat ezt a változást szemlélteti:

	18. század	19. század	20. század	21. század
A denotátum méretére utaló névrész	37%	68%	23%	18%
A denotátum alakjára utaló névrész	0%	0%	7%	4%
A denotátum anyagára utaló névrész	0%	2%	0%	7%
A denotátum korára utaló névrész	9%	5%	7%	9%
A denotátum funkciójára utaló névrész	9%	0%	35%	37%
A denotátum egyéb tulajdonságára utaló névrész	45%	25%	28%	25%
Névrészek száma összesen	11	44	43	109

6. táblázat: A denotátum sajátosságára utaló névrészek aránya

A 17. századból nem adathozható a denotátum tulajdonságára utaló helynév, a 18. századból viszont már 11 különböző adat származik. Ezek közül négy utal a hely méretére (*Kis/Hármas*, *Kis/Mosás*, *Fél/hold* és *Nagy/Pillingér*), egy a denotátum korára (*Ó/Pillingér*), egy pedig a funkciójára (*Vámház*). További öt névrész utal egyéb tulajdonságokra, így például a *Lapos/tó* a hely fekvésére.

A 19. századtól nagy mértékben nő a helyek tulajdonságát leíró névrészek száma. Ennek nagy többségét a korábban már említett *kis-/nagy-* tagolódás okozza. Egyéb, méretre utaló névrész csak elvétve fordul elő, ezekre példa a *Hosszú/szegle* vagy a *Huszonhat öles/csapás*. A denotátum anyagára és korára csekély számú helynév utal, az egyéb tulajdonságok azonban nagy számban jelennek meg. Ezek többnyire vízminőséget jelölnek (*Sárdos/ér*, *Holt/Duna*), vagy az elpusztult korábbi településre utalnak (*Rossz/falu*, *Rossz/kertek*).

A sajátosságot jelölő névrészek a 20. századtól válnak egyre sokszínűbbé: bár számuk szinte változatlan, az egyes kategóriák közötti eloszlásuk jelentősen eltér a korábbiaktól. A *kis-/nagy-* előtagok szerepe megváltozik, jellemzően már nem egy-egy határrészt osztanak fel, hanem egy-egy adott denotátumot írnak le (*Kis/remisz*, *Nagy/ház*). Ez abban is megnyilvánul, hogy a hozzájuk kapcsolódó utótag ebben az évszázadban már jóval gyakrabban utal a denotátum fajtájára annak megnevezése helyett. Megjelennek a hely alakját leíró névrészek (*Kemence/domb*, *Háromszög*), és jelentős mértékben nő a denotátum funkciójára utaló elemek száma (*Legelő*, *Téglagyár*, *Kápolna*). Ez utóbbi kategóriában a települési infrastruktúra fejlődésével létrejövő helynevek elemei dominálnak. Az egyéb tulajdonságokra utaló névrészeknek nemcsak az aránya közel azonos az előző évszázad adatával, a kategória elemei is szinte teljesen megegyeznek a korábbiakkal. Megjelenik néhány metaforikus, jelzői funkciót betöltő névrész: *Álmos/kanyar* ('lassú, nyugodt folyású kanyar a Holt-Rábcán'), *Mézes* ('jó fűvű legelő a kunszigeti határban') (GyMFN 2: 89).

A 21. században a hely tulajdonságát leíró névrészek száma jelentősen nőtt. Az ezen belüli egyes kategóriák arányai is változtak. A denotátum méretére utaló elemek aránya valamelyest csökkent. Ezek között nem figyelhető meg magas fokú variancia: az ide tartozó húsz névben mindössze öt névrész (*hosszú*, *kis*, *magas*, *nagy*, *széles*) váltakozik különböző utótagokkal (*Kis/út*, *Kis/zsilip*, *Kis/erdő* stb.). A denotátum alakjára utaló névrészek érdemben nem változtak, csupán a korábbi, *Háromszög* helynév szinonimájával, a népi *Kifli* alakkal bővült a kategória. Az anyagnevet jelölő névelemek közül több ugyanazon

denotátum állapotváltozására utal: a *Salakos/pálya* ~ *Aszfaltos/pálya* ~ *Bitumenes*. Ezen felül két vízparti hely neve jelenik meg (*Sárdos*, *Homokos/part*), illetve egy homokos talajú külterületi denotátumé: *Homok/bánya* ~ *Homok/gödrök*. Kis mértékben nőtt a megnevezett objektum korára utaló helynevek aránya; itt is jellemző, hogy egy-egy névrész nagy számban ismétlődik más-más utótagokkal (*Új/major*, *Új/utca*, *Új/sor* stb.). Hasonlóképp kis mértékben emelkedett a funkcióra utaló névrészek aránya: ezek többségükben változatlanul belterületi, az infrastruktúrával kapcsolatos nevekhez tartoznak (pl. *Hivatal*, *Állomás*). Az egyéb kategóriába tartozó névrészek közül kevés esett ki, több esetben azonban egy-egy név szinonimákat szerzett, melyek elemei szintén e kategóriába sorolhatók (pl. *Holt/Rábca* ~ *Döglött/Rábca*).

Összességében elmondható, hogy a denotátumok tulajdonságaira utaló névrészek száma növekszik az évszázadok során. A 20. századot megelőzően az egyes alkategóriákban még felfedezhető volt egy-egy domináns névrészfunkció, e századtól kezdve azonban az adatok jóval egyenletesebb eloszlása a jellemző. Ennek legjelentősebb oka a funkcióra utaló, többnyire a települési infrastruktúrához kötődő névrészek megjelenése, valamint a denotátum méretét tükröző névrészek visszaszorulása volt.

Egyes alkategóriákra jellemző, hogy csupán néhány elemük ismétlődik különböző utótagokkal. Így például a 19. században négy méretre utaló névrészre jut harminc előfordulás, a 20. században öt elem ismétlődik összesen tízszer, a 21. században pedig szintén öt elem, immár hússzor. Hasonló tendencia figyelhető meg a denotátum korára utaló névrészek összevetésében is. Más a helyzet a funkcióra utaló névrészeknél: ezek között szinte jelentéktelen mértékű az ismétlődés; növekedésük viszont jól ábrázolja a település fejlődésével együtt létrejövő denotátumok megjelenését.

5.1.4 A hely külső dologhoz vett viszonyát megjelölő névrészek

A vizsgált évszázadok során közel kétszáz esetben fordult elő, hogy egy névrész a helynek valamely külső dologhoz vett viszonyát tükrözte. A legkézenfekvőbb példa, ha a névrész a denotátum valamely látható sajátosságára – növényzetére, állatvilágára, esetleg egy rajta álló épületre utal. A denotátummal kapcsolatban álló személyek (birtokosok, lakók, bérlők) szintén gyakran megjelenhetnek a névben, ezért ezeket az eseteket is külön kategóriába sorolom. Végül említést érdemelnek azok a névrészek is, melyek a hellyel kapcsolatos eseményeket örökítik meg (pl. *Szakítás* 'a Rábca töltésének azon pontja, melyet az árvíz átszakított'). A névrészek besorolása után az alábbi adatsort kaptam:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
Növényzetre utaló névrész	0%	40%	30%	22%	21%
Állatvilágára utaló névrész	50%	30%	8%	6%	5%
Építményre utaló névrész	0%	0%	4%	19%	18%
A denotátum birtokosára, használójára utaló névrész	50%	20%	42%	25%	36%
A denotátum lakóira utaló névrész	0%	10%	4%	12%	13%
A hellyel kapcsolatos eseményre utaló névrészek	0%	0%	12%	16%	7%
Névrészek száma összesen	4	10	28	49	85

7. táblázat: A denotátum külső dologhoz való viszonyát jelölő névrészek aránya

A táblázatból látható, hogy az egyes kategóriákba tartozó névrészek aránya évszázadonként többször jelentősen változott. Emellett megállapítható, hogy a denotátumok külső helyhez való viszonyát jelölő elemek száma minden évszázadban nőtt az előzőhöz képest. A 17. században csak a terület birtokosára és állatvilágára utaló névrészeket találunk. Az utóbbi esetben kétszer is a *sordél* 'kukoricasármány' állatnév jelenik meg ebben a funkcióban. A 18. századra a vizsgált névrészek száma kis mértékben nőtt. Megjelent egy, a denotátum lakójára utaló épületnév (*Csákány/háza*), és nőtt a növényzetre utaló névrészek száma is (*Rekettyés*, *Szilas/völgy*). Az állatvilágra utaló előtagok egy taggal gazdagodtak (*Birkás/major*).

Az első jelentős változás a 19. században tapasztalható: a névrészek száma itt közel háromszorosára nőtt. Valamelyest csökkent a növényzetre utaló névrészek aránya: míg az előző évszázad e kategóriába tartozó elemei mind megmaradtak, csupán négy új, ide tartozó név keletkezett. Legnagyobb mértékben a birtokosra utaló nevek aránya emelkedett: itt gyakran család- vagy tisztségnevekkel bővült a kategória (*Kántor/szegle*, *Salomlai/pusztá*). Az állatnevek aránya jelentősen csökkent: ebben a században csupán két madár neve, a *fecske* és a korábban már említett *sordél* jelent meg. Az évszázad során adatolható először épületre utaló névrész, a *Malom/szegle* helynévben. Szintén ebben az időszakban jelennek meg az első, valamilyen eseményre utaló névrészek, így például a határperekről elhíresült *Pörös/földek*, vagy a *Mosás* 'dülő, melynek iszapos talaját a Rábca mosta és iszaposította' (RÉSŐ 1882).

A 20. században ismét jelentősen nőtt a kategóriába tartozó nevek száma. Legnagyobb mértékben az épületre utalók kategóriája bővült. Itt egyaránt találhatók külterületi (pl. *Kápolna/domb*) és belterületi nevek (*Dühöngő/utca*). A növénynevet tartalmazó előtagok csak kevés új taggal bővültek, ezért arányuk tovább csökkent. Mindazonáltal az ide tartozó nevek e században már sokfélék: egyaránt tartoznak ide domborzati nevek (*Tüske/domb*), határnevek (*Gyümölcsös/dülő*) és víznevek is (*Rózsás/ér*). Az állatneveknél egy újabb népi madárnév jelenik meg (*Pityer* ’búbos pacsirta’), valamint egy halfajtáé (*Csikos/ér*). Ez utóbbihoz tartozik egy népetimológia is, mely a *Csikos-ér* vízfolyással szomszédos, azonos nevű szántóföldre vonatkozik: e szerint nagy esőzések után a barázdák között hosszú csíkokban állt a víz (GyMFN 2: 89). A denotátum birtokosaira utaló nevek száma csak kis mértékben nőtt, ezért a többi kategóriához viszonyított arányuk csökkent. Az ide tartozó elemek továbbra is tisztség- vagy családnevek (*Székeskáptalan/dülője*, *Kovács/tag*). Az eseményeket bemutató névrészek aránya kis mértékben nőtt, megjelentek többek között a II. világháborúra és a közelmúlt árvizeire utaló nevek (*Aknás/út*, *Szakítás* stb.).

A 21. században csupán két kategóriában figyelhető meg számottevő változás: az eseményekre és a birtokosra utaló nevekben. A birtokost kifejező névrészek között új épületnevek (jellemzően kocsmák) és határnevek jelennek meg (*Volán/kocsmá*, *Szűcs/domb* stb.). A hellyel kapcsolatos eseményt jelölő névrészek közé nem került új, több név azonban kihalt (pl. *Pörös/árok*, *Kubik/gödrök*). Az épületre utaló névrészek továbbra is jellemzően külterületi, vagy a belterület határán lévő helyekre vonatkoznak (pl. *Gépállomási/tábla*, *Mezőgép/utca*); arányuk jelentősen nem változott. A hely lakóira utaló névrészek kivétel nélkül családnevekkel bővültek, utótagjuk pedig minden esetben *-ház* vagy *-gátörház* volt (*Hujber/gátörház*, *Németh/gátörház* stb.).

A vizsgált időszakokról összességében elmondható, hogy néhány kategóriát leszámítva a névrészek számának növekedése lassú. Az állatvilágra utaló elemek nagy része csak átmeneti, és inkább a gazdálkodás módját tükrözi, semmint a természetes élővilágot (pl. *Bika/rét* ’rét, ahol a település bikáit legeltették’ (GyMFN 2: 91). A növénynevek ellenben jóval tartósabbak: a ma meglévő 18-ból több már a 18–19. században is adatolható (*Rózsás/csatorna*, *Káposztás/kertek* stb.); más funkciókhoz viszonyított arányuk azonban az évszázadok során visszaszorult. Az épületre utaló előtagok minden vizsgált évszázadban szinte kivétel nélkül külterületi helyhez kapcsolódnak (kápolna, malom, gátörház stb.). A birtokosra utaló nevekben közös vonás, hogy nagy részük csupán egyetlen évszázadot él.

Az egyetlen jelentős kivétel a *káptalan* előtag, mely bizonyára ahhoz köthető, hogy a győri székeskáptalan már a 14. századtól kezdve, tartósan birtokolta az abdai határ nagy részét (BEDY 1938: 141). A hely lakóira utaló névrészek szintén átmenetiek, amivel a gyors tulajdonosváltásokat tükrözik.

5.1.5 A hely más helyhez való viszonyát jelölő névrészek

E kategória azt tükrözi, hogy az egyes névrészek miként jelölik meg egy helynek más denotátumhoz való viszonyát.

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
A hely pontos elhelyezkedése	60%	44%	70%	57%	51%
Irány megjelölése	40%	0%	6%	26%	36%
Viszonyított helyzet megjelölése	0%	56%	24%	17%	13%
Névrészek száma összesen	5	9	50	58	88

8. táblázat: A más denotátumhoz való viszonyt jelölő névrészek aránya

A 17–18. században az e kategóriába tartozó névrészek száma csekély. Érdekesség, hogy a denotátum pontos elhelyezkedését leíró névrészeknél már az első időszakban is adatolható a *Pillingér* nevű hely, mely valószínűleg fontos viszonyítási és tájékozódási pont volt (*Pillingér/dombja*, *Pillingér/völgy* stb.). Ezek a 17. századi nevek kihaltak ugyan, ám a későbbi századok során a *Pillingér* névrész újra és újra felbukkan, más utótagokkal, néha egymástól jelentősebb távolságban. Ebből az évszázadból az irányt jelző denotátumok közül mindkettő a *Zajdár* mezőrésszre mutatott (*Zajdárra menő/út*, *Zajdári/út*). A 18. században jelentős változás a viszonyított helyzetet jelölő, *felső-* és *alsó-* névrészek megjelenése.

A 19. században jelentősen bővült a más denotátumhoz való viszonyt jelölő névrészek aránya. A legmarkánsabb növekedés a hely pontos elhelyezkedését mutató névrészek között található: ezek többsége külterületi lakott hely, illetve nagy kiterjedésű mezőréssz (*Pillingéri/dűlő*, *Lesvár/eleje*, *Karrósi/erdő* stb.). Megjelennek a szomszéd településekhez való viszonyítások is: *Öttevényi/Rendek*, *Pinnyédi/dűlő* stb. A 20. században jelentősen nőtt az irányt megjelölő nevek aránya, ezek többsége egy-egy mezőre vezető út nevében jelenik meg előtagként (*Dobsai/út*, *Ötrendes/út* stb.). A hely pontos megjelölését mutató névrészek aránya csökkent, összetételük pedig jelentősen változott: a *Pillingér*, *Lesvár* és

Börcs helynevekre utaló névrészek előfordulása nagy mértékben csökkent, megjelent azonban számos új, e kategóriába tartozó határnév is (pl. *Réti/kaszáló*, *Rábca melletti/gyep*). A denotátum viszonyított helyzetét tükröző névrészek aránya csökkent – ennek oka a korábban már tárgyalt *felső-/alsó-* felosztás elhagyása. Érdekesség, hogy ebben a században már van olyan *felső-* előtagú helynév, mely kihalt, *alsó-* előtagú párja viszont él (*Felső- és Alsó-kertalja*). A *Felső-kertalja* név a település fejlődése miatt tűnt el: itt nyitották a József Attila és a Szent Imre utcát. Az *Alsó-kertalja* ezzel szemben a vasút túlsó oldalán, a külterületen található szántóföld, melynek neve napjainkban is változatlan.

A 21. században a viszonyított helyzetet jelölő névrészek gyakorisága ismét nőtt az előző évszázadhoz képest. Az irányt jelölő nevek aránya nőtt, ezek továbbra is jellemzően mezőrészekre vagy szomszéd településekre vezető utakhoz tartoznak (*Pap-tagi/út*, *Kunszigeti/út*). A denotátum pontos elhelyezkedésére utaló nevek aránya kis mértékben csökkent. Érdekes lehet megfigyelni a névhasználati szokásokat ezek esetében, ugyanis számos olyan név keletkezett, mely a szomszéd településhez való tartozást jelöli, noha a denotátum közigazgatásilag Abda része (pl. *Ikrényi/kertek*, *Pinnyédi/lapos*, *Börcsi/kanyar*). Gyakoriak a jelenlegi és a közelmúltban elnéptelenedett külterületi lakott helyekre utaló elemek is: *Rendeki/tábla*, *Szentkereszti/gátőrház*, *Pillingéri/kastély* stb.

A fenti adatokból látható, hogy a 19. századig a más denotátumra utaló névrészek csak csekély számban voltak jelen a település névanyagában. Az irányt megjelölő, és a hely pontos helyét leíró elemek aránya jelentős ugyan az utóbbi két század során, a két csoport összetétele azonban meglehetősen homogén: jellemzően néhány nagyobb határrészhez vagy szomszéd településekhez való viszonyt jelölnek. A viszonyított helyzetet jelölő névrészek száma csökkenő tendenciát mutat. Ezek esetében lényegi különbség az, hogy milyen utótagokhoz kapcsolódtak az ide tartozó elemek a vizsgált időszakban.

5.1.6 A denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek

Ez a kategória kevésbé összetett, mint a korábban tárgyaltak. Az ide tartozó nevek jelentős része hivatalos névadással született, és a település belterületén lévő helyet jelöl. Szinte kivétel nélkül lakott területek és épületek nevei tartoznak ide. Ezek alapján nem meglepő, hogy az e kategóriába tartozó névrészek gyakorisága a település fejlődésével arányosan növekszik. Leggyakrabban *út* vagy *utca* utótaggal együtt állnak: a 20. században 52 névrészből 27, a 21. században pedig 65-ből 39 állt ezekkel az utótagokkal (pl. *Honvéd/utca*, *Petőfi/utca*).

5.1.7 Bizonytalan funkciójú névrészek

A vizsgált időszakban nem minden névrészből állapítható meg biztosan, hogy milyen funkciót tölt be a névben. Az egyik legkorábbi ilyen elem a *Tátos*/rét előtagja. Az elemzést megnehezíti, hogy régi, már a 17. századból is adatolható névről van szó, mely napjainkban már nem él. Egy 1882-es névfejtés így magyarázta: „Monda szerint 1566-ban Mustafa basa Zrinyi Miklós fejét gróf Salm Komárom vár parancsnokának küldvén át, a hat *tátos* ló által vontatott kocsí e helyen időzött s a nép által megbámult tátos lovakról vette nevét” (RÉSŐ 1882: 3). E magyarázat alighanem népetimológián alapszik, és nem tükrözi a névrész valódi funkcióját.

5.1.8 Összegzés

A nevek funkcionális-szemantikai elemzését áttekintve megfigyelhető, hogy a leggazdagabb a hely típusát megjelölő, illetve a denotátum valamely jellegzetességét tükröző kategória. Megfigyelhető, hogy az egyes kategóriákba tartozó névrészek száma szinte minden évszázadban növekszik, ami részben természetesen betudható a források egyenetlen eloszlásának, azaz az idő előrehaladtával a források számának a növekedésének is. Az egyes kategóriák első jelentkezése és a kategóriák belső differenciáltsága, másfelől a növekedés üteme eltérő: így például a hely külső dologhoz vett viszonyát bemutató tagok már a legkorábbi nevekben is fellelhetőek, számuk csak lassan növekszik. Ezzel szemben a denotátummal kapcsolatban nem lévő névrészek évszázadokon át nem adatolhatók, majd számuk hirtelen indul növekedésnek, mégpedig a hivatalos névadás elterjedésével. Az egyes kategóriák bővülésének okait fentebb részleteztem, melyek közül a leggyakoribbak a település bővülése és infrastrukturális fejlődése, a falu határában lezajlott folyószabályozás, valamint a külterületi gazdálkodásban beállt változások voltak.

5.2 Lexikális-morfológiai elemzés

Dolgozatom következő részében a lexikális-morfológiai elemzés eredményeit mutatom be. A vizsgálat egyik erénye, hogy a funkcionális elemzéssel jól összevethető, segít értékelni annak eredményeit is. Azonban míg a funkcionális vizsgálat elsősorban szemantikai szempontból vizsgálta a névrészeket, a lexikális azt mutatja meg, hogy az egyes szófaji kategóriák milyen arányban vesznek részt a névalkotásban. Ennek okán egyszerre mutatkoznak meg átfedések és különbségek is a funkcionális vizsgálattal összevetve. Jó példa erre a növénynevek esete, mely mindkét vizsgálat során megjelenik, ám a funkcionális

elemzés során csak azok a névrészek sorolhatók ide, melyek ténylegesen tükrözik a denotátum növényzetét. A lexikális elemzés azonban nem veszi figyelembe a név által jelölt hely jellegzetességeit. Így például az *Orgona*/utca helynév előtagja a szemantikai szempontok szerint nem sorolható a denotátum növényzetét tükröző névelemek közé, mivel hivatalos névadással született, a hely élővilágától független szempontok szerint. A lexikális elemzésnél viszont megjelenik növénynévként, mivel itt az előbbi szempont nem érvényesül.

A lexikális vizsgálat során nyert adatokat az alábbi táblázat foglalja össze:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
köznevek	64%	38%	44%	60%	63%
helynevek, helynévi származékok	27%	35%	33%	17%	14%
személynevek	3%	2%	2%	10%	9%
egyéb tulajdonnevek	0%	0%	0%	0%	1%
melléknevek és melléknévi igenevek	3%	23%	20%	12%	11%
számnevek	0%	2%	0%	0%	1%
szószerkezetek	3%	0%	1%	1%	1%

9. táblázat: Az egyes szófaji kategóriákba tartozó névrészek aránya

A fentiekből látható, hogy az egyes kategóriákba tartozó elemek aránya egyenetlen eloszlást mutat. A köznévi elemek kimagasló száma miatt ezeket a későbbiekben alkategóriákba sorolva külön elemzem.

A táblázatból leolvasható, hogy a 17. században a köznevek és helynevek vagy helynévi származékok szintagmatikus összetétele a leggyakoribb (pl. *Pillingér/völgy*, *Zajdár/út*). A többi kategóriába tartozó név gyakorisága ekkor még elhanyagolható. A 18. században megjelennek a melléknevek, melyek jelentős része képzetlen (*Kis/Mosás*, *Öreg/Hármas* stb.). A 19. századra az eddigi kategóriák jelentősen bővülnek, az egymáshoz viszonyított arányaikban azonban csak csekély változás figyelhető meg. A 20. században a köznevek aránya jelentősen nő, a helynévi származékok és melléknevek azonban háttérbe szorulnak. Szélesebb körben megjelennek a személyneveket tartalmazó névrészek. A 21. századra a köznevek aránya tovább nő, immár a névrészek közel kétharmadát teszik ki. Az

alábbiakban néhány kiemelkedő gyakoriságú szófaji kategóriát részletesebben is bemutatok.

5.2.1 Köznevek

A köznevek csoportja a többi kategóriánál jelentősen népesebb, jól láthatóan ez a szófaji kategória fordul elő leggyakrabban a vizsgált helynevekben. Az esetek jelentős részében két névrészes helynevekben szerepelnek. A 19. század kivételével a vizsgált időszakokban körülbelül kétszer olyan gyakran szerepelnek utótagként, mint előtagként. A 19. században ez az arány a földrajzi köznevek számának hirtelen növekedése miatt átmenetileg megváltozott: mivel ezek gyakran utótagként szerepeltek, a köznévi előtagok aránya az összes köznévi elem egynegyedére csökkent. A 20. században ez a tendencia megfordult, és a két utolsó vizsgált évszázadban már ismét 1:2 volt a köznévi elő- és utótagok aránya. A részletesebb elemzést elősegítendő, érdemes a köznévi elemeket kisebb kategóriákra bontani az alábbiak szerint:

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
egyszerű földrajzi köznév	88%	82%	81%	71%	69%
összetett földrajzi köznév	0%	0%	9%	10%	6%
foglalkozást jelölő köznév	0%	3%	4%	5%	4%
növénynév	0%	6%	2%	3%	5%
állatnév	12%	0%	1%	1%	2%
építménynév	0%	3%	1%	6%	7%
egyéb köznév	0%	6%	2%	4%	7%

10. táblázat: A köznévi eredetű névelemek aránya

Látható, hogy a kategórián belül a földrajzi köznevek aránya a legkiemelkedőbb. A funkcionális elemzéssel összevetve ezek szinte teljes átfedést mutatnak a helyfajtáját jelölő névrészekkel. Kivételt csupán azok az esetek képeznek, amikor a név előtagjában is földrajzi köznév jelenik meg (*Falu/alja*, *Város/akla* stb.). Látható az is, hogy az összetett földrajzi köznevek (pl. *gyepszegés*, *őrház* stb.) csak a 19. századtól adathozhatóak, és jóval kisebb arányban vannak jelen a település névanyagában. Az egyes földrajzi köznevek gyakorisága – mint azt részben már a funkcionális vizsgálat is kimutatta – az évszázadok során eltér, azaz egy adott időszak során bizonyos utótagok gyakrabban fordulnak elő, mint egy másik időpontban. Napjainkban például gyakori az *utca*, *út*, *dűlő* és *ház* utótag,

míg a korábban elterjedt *rét* vagy *őrház* visszaszorult. Egyes korábban aktív névformán-sok, mint például a *telek*, *tiszta* vagy *nyilas* mára már teljesen eltűntek. Fontos kiemelni azt is, hogy bár a vizsgált öt évszázad alatt összesen 610-szer fordult elő egytagú földrajzi köznév a névelemek között, ez mindössze 145 *különböző* köznévből származott. Ez alapján jól látható, hogy a földrajzi köznevek ismétlődése a többi szófaji kategóriához képest kiemelkedő.

A foglalkozást jelölő köznevek aránya jóval csekélyebb, de a 20. századig fokozatos növekedést mutat. Eleinte főleg egyházi tisztségek (*káptalan*, *kántor*, *dékán*) tartoznak ide, a világi szakmák csak a 20. századtól jelennek meg (*pásztor*, *jegyző*, *tanító* stb.). Ha a köznevek ezen csoportját a funkcionális elemzés szempontjaival párhuzamba állítjuk, azt láthatjuk, hogy ezek kivétel nélkül besorolhatók a denotátum birtokosait, használóit vagy lakóit tükröző kategóriába. A növénynevek aránya a 18. században a legjelentősebb, majd a 20. századig fokozatosan csökken. Ebben az időszakban ezek a névrészek a denotátum növényzetét tükrözték, a 20. századtól kezdve azonban megjelennek a korábbi példában már említett, hivatalos névadást tükröző előtagok. A névrészfunkciókkal összevetve azt is fontos megjegyezni, hogy a hely növényzetére utaló névrészek nem mindegyike sorolható be e kategóriába, hisz egyes, a növényzetre utaló névrészek nem köznévi eredetűek (pl. *Rózsás/ér*, *Gyümölcsös/dűlő*). Hasonló tendencia figyelhető meg az állatneveknél is: számuk ugyan csekély, de a funkcionális elemzéssel összevetve minden esetben a hely élővilágára utalnak.

Az építménynevek aránya a 20. századtól kezd növekedni – ez a korábbi példákhoz hasonlóan párhuzamot mutat a település fejlődésével. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy ezeknek a neveknek a denotátuma jellemzően csak egy névrészes neveknél ténylegesen épület (*Kápolna*, *Iskola* stb.); a két névrészesek esetén azonban ezek az elemek többnyire egy-egy épület nevét tartalmazó utca- vagy határnévben jelennek meg (*Vámház/utca*, *Malom/szegle* stb.). Az egyéb, a fenti kategóriákba nem sorolható köznevek aránya csak a 21. században válik jelentőssé. Az ide sorolt lexémákat elméletileg lehetséges volna további kategóriákba sorolni, azonban ezek elemszáma annyira alacsony volna, hogy érdemi elemzőmunkát már nem tenne lehetővé (pl. a 21. században 4 anyagnév, 2 népnév stb.)

Összességében láthatjuk, hogy a köznevek száma az évszázadok során folyamatosan nőtt. A vizsgált nevekben leggyakrabban egyszerű földrajzi köznevek szerepeltek, ezek jellemzően a név utótagjában álltak, míg a többi kategória elemei szinte kivétel nélkül előtagként szerepeltek. Ezek megoszlása napjainkban meglehetősen egyenletes, az egyes kategóriák között csak néhány százaléknyi különbség figyelhető meg. Ennek ellenére az évszázados idősorokból több tendencia is kirajzolódik: a 19. századtól fokozatosan nő a növénynevek aránya, míg a foglalkozást jelölő névrészeké stagnál. A legjelentősebb növekedés az épületnevek arányánál figyelhető meg, mely egybeesik a nagy léptékű 20. századi településfejlődéssel.

5.2.2 Helynevek, helynévi származékok

A helynevek, valamint a helynevekből képzett egyéb szófajok előfordulása változó tendenciát mutat. Általánosságban elmondható, hogy a vizsgált évszázadok során e kategória elemei gyakrabban álltak előtag szerepben (*Duna/utca, Pillingér/dombja* stb.) mint utótagként (*Kis/Duna, Öreg/Mosás*). A 19. századig az ide tartozó névrészek aránya alig változik, ezt követően azonban markáns visszaesés tapasztalható.

A 17. században csak egyrészes helynevek adatolhatók, melyek kizárólag előtagként állnak. A 18. századtól kezdve nő az utótagok gyakorisága, ezekhez minden esetben képzetlen melléknévi előtag járul (*Ó/Pillingér, Alsó/Rendek* stb.). Az előtagként álló helynevek száma is nő, ezek egyetlen kivételtől eltekintve továbbra is egytagúak. A 19. században nagy számban megjelennek a többrészes helynevek (pl. *Tószegle/dűlő, Alsó/Kettős-gyep* stb.). Az előtagként álló elemek szinte kivétel nélkül határneveket képeznek, utótagjuk majdnem minden esetben a *dűlő* földrajzi köznév. Az utótagként álló névrészek előfordulását nagyban növeli a már korábban tárgyalt *alsó-/felső-*, illetve *kis-/nagy-* felosztás megjelenése.

A 20. században jelentősen csökken a helynevet tartalmazó helynevek aránya, ez főként az utótagok számának csökkenésében észrevehető. Ennek oka részben a mezőrészek fent említett, 19. századi felosztásának megszűnése, részben pedig a többi kategória jelentősebb mértékű bővülése. Ebben a században jelentősen nő az *-i* képzővel ellátott helynévi névrészek gyakorisága (pl. *Rendeki/zsilip, Dobsai/út* stb.). Az ily módon képzett helynevekhez továbbra is minden esetben földrajzi köznévi utótag kapcsolódik. A 21. században az egyrészes, képző nélküli helynévi tagok száma csökken, többségbe kerülnek a képzővel alakultak: *Pillingéri/kastély, Haraszi/út* stb. Az utótagok között jelentős változás nem tapasztalható a 20. századhoz képest.

A helynevek és helynévi származékok kategóriáját a funkcionális-szemantikai elemzéssel összevetve azt látjuk, hogy két szemantikai kategória az itt vizsgált névrészek szinte teljes egészét lefedi: egyfelől a helyet magát megnevező névrészek csoportjának már a definíciója is sugallja, hogy az ott vizsgált nevek egyik eleme biztosan helynév lesz. A másik párhuzamba állítható funkcionális kategória a denotátum más helyhez viszonyított helyzetét jelölő – itt is nagy számban előfordul, hogy valamelyik névrész helynévi származék. Említést érdemel az is, hogy a funkcionális elemzéshez hasonlóan a lexikális vizsgálatnál is észlelhető az a 19. századi névadási tendencia, mely során egyes denotátumokat különböző melléknévi előtagokkal részekre tagoltak.

Az évszázados adatok összevetésével megfigyelhető, hogy kezdetben az egyrészes, képzetlen helynevek dominálnak, majd a 20. századtól túlsúlyba kerülnek a szintén egyrészes, de képzett helynevek. A kétrészes nevek száma is folyamatosan nő, ám arányuk a teljes vizsgált évszázadban sokkal alacsonyabb az egyrészes nevekénél. Általánosságban elmondható, hogy az előtagként álló helyneveket jellemzően földrajzi köznévi utótag követte, míg az utótagként állókhoz melléknévi előtag társult. Néhány kivételes esetben mind az előtag, mind az utótag helynév vagy helynévi származék volt, így például az *Abdai/Karrós* vagy a *Mosoni/Duna* esetében.

5.2.3 Személynevek

A személynevek névalkotó szerepe egészen a 20. századig nem jelentős, aktívan nem vesznek részt a helynévképzésben. Az első három évszázad személynévi elemei egyetlen kivétellel családnevek, változás ebben is csak a következő időszakban történik. A 17–19. század személynévi eredetű névrészek a funkciójukat tekintve a helyek lakóját vagy birtokosát jelölték. A 20. század több téren is lényeges változást hozott: megjelentek a teljes, tehát család- és keresztnéveket is tartalmazó névrészek, és a szentek nevei is. A személynevek funkcióját tekintve látható, hogy jelentős részük a denotátummal nem áll kapcsolatban, ezek jellemzően utcanévek előtagjai. Szintén nőtt azoknak a személynévi elemeknek a száma is, melyek funkciójuk szerint kifejezik egy-egy denotátum birtokosát vagy lakóját (*Kovács/tag*, *Somogyi/ház* stb.). Látható tehát, hogy a település fejlődése nagy hatással volt a személynévi névrészek megjelenésére is. Említést érdemel még, hogy szintén a 20. században jelent meg az egyetlen női név a vizsgált elemek között: *Kuruc/Mária* ('a kuruc időkből származó Mária-szobor').

A 21. században nem változott számottevően a személynevek aránya, funkciójuk és összetételük is hasonló maradt a 20. századihoz. Ebben az évszázadban figyelhetők meg

először családnév nélküli keresztnévek is, ezek között és az általuk jelölt denotátum között azonban nincs kapcsolat (*Miklós* 'a Miklós huszárezred lovasának szobra', illetve *Elvis/park* 'szórakozóhely az 1-es főút mellett').

5.2.4 Melléknevek és melléknévi igenevek

A melléknevet vagy melléknévi igenevet tartalmazó nevek nagy számban fordulnak elő a vizsgált időszakban. Az öt évszázad során feltárt 223 névrész szinte mindegyike kétrészes helynév előtagjaként jelenik meg. A 17. századból mindössze egyetlen ilyen név (*Hugyó/völgy*) adatolható, a következő évszázadban azonban számuk már 19. Nagy többségük képzetlen melléknév, mely helynévi vagy földrajzi köznévi utótaggal áll együtt (*Öreg/Mosás, Kis/tó* stb.). A képzett melléknevek jóval kisebb számban jelennek meg, és nem alkotnak homogén csoportot, nem sorolhatók be egyértelműen egy-egy funkcióhoz. A 19. századra a korábban már tárgyalt módon kiemelkednek az egy-egy denotátum kisebb részekre tagolásához használt előtagok. A képzett melléknevek száma ebben az időszakban is csekély, és továbbra sem sorolhatók be egyetlen funkcionális kategóriába.

A 20. században csökkent a melléknevek aránya, melyet jelentős részben a már említett *kis-/nagy-/stb.* megkülönböztető előtagok megszűnése okozott. Néhány kivételtől eltekintve ebben a században már minden melléknévi előtagot földrajzi köznévi utótag követett. A korábbinál nagyobb számban jelentek meg a képzett melléknevek: ezek közül számos a denotátum tulajdonságára, vagy valamely külső dologgal való viszonyára (növényzet, állatvilág stb.) utalt. A hivatalos névadás részeként megjelentek a számnevekből képzett melléknevek: *1-es/út, 104-es/örház* stb. A 21. században érdemben nem változott a melléknévi elemek előfordulása. A képzetlen melléknevek aránya az előző századhoz képest magasabb, amiért főként a *kis* előtag gyakori előfordulása felel³.

Összességében azt láthatjuk, hogy a melléknévi elemek vizsgálatakor lényeges különbség mutatkozik a képzetlen és a képzett alakok között. Előbbiek legtöbbször más denotátumhoz viszonyító funkciót látnak el (*alsó, felső, középső* stb.), ritkábban pedig a denotátum korára utalnak (*Új/utca, Ó/Pillingér*). A képzett melléknévi elemek számos egyéb funkciót is felvesznek: leggyakrabban a denotátum valamely sajátosságát, vagy a külső környezethez való viszonyát – így például növényzetét vagy állatvilágát fejezik ki. Végül érdemes megjegyezni, hogy az elemzés során csak nagyon kevés melléknév fordult elő

³ A 19. századi előfordulásokkal ellentétben azonban itt a legtöbb esetben nincs *nagy-* előtagú párja, azaz funkciója szerint a denotátum méretére utal, nem pedig *kis/nagy* felosztásra.

hivatalos névadással keletkezett helynévben, és általában ilyenkor sem volt kapcsolat a névrész és a denotátum között (pl. *I-es/út, Hetes/tábla*).

5.2.5 Összegzés

A lexikális elemzés feltárta a település helyneveit alkotó szófaji kategóriákat, és megmutatta, mely szófajok fordulnak elő leggyakrabban a vizsgált nevekben. Ezek közül kiemelkedett a köznevek, ezen belül is az egytagú földrajzi köznevek aránya. Láthattuk, hogy bár ezek sok névben fordulnak elő, gyakori közöttük az ismétlődés. Ez alátámasztja INCZEFI azon megállapítását, miszerint a névalkotásban résztvevő köznevek száma – a névanyag gazdagságától függetlenül – alacsony (1967: 79).

A helynevek és helynévi származékok gyakorisága a 20. századot kivéve minden időszakban nőtt – az átmeneti csökkenés oka a már többször tárgyalt jelenség, mely során *kis-/nagy-/alsó-/felső-* előtaggal megkülönböztetett denotátumok egybeolvadtak. Ugyanez a folyamat felelős a melléknévi elemek gyakoriságának 20. századi jelentős csökkenéséért is. E kategóriában megfigyelhető az is, hogy a képzetlen elemek között kis számú melléknév szerepel magas gyakorisággal, míg a képzett elemeknél ennek fordítottja igaz.

A személynevek csak az utolsó két évszázadban jelentek meg nagy számban – ennek egyik lehetséges oka a település növekedése, infrastruktúrájának fejlődése, ugyanis személynevek nagy többségben a belterületi nevekben fordulnak elő. Az egyéb vizsgált kategóriák (számnevek, szószerkezetek, egyéb tulajdonnevek) csak csekély számú névben szerepeltek, a névalkotásban aktívan nem vettek részt.

Jól megfigyelhető, hogy néhány szófaji kategória elemei jelentős átfedést mutatnak a funkcionális elemzés során meghatározott kategóriákkal, így például a köznevek utótagként szinte minden esetben a denotátum típusát nevezik meg. Emellett fontos ellentétekre is rávilágít az egyes névrészfunkciókkal való összevetés: szemléletes például, hogy a 20. századot megelőzően a növénynevek a denotátum növényzetét megjelölő funkciót vették fel. Ettől a századtól kezdve azonban a hivatalos névadás révén számos olyan név keletkezett, melyben a növénynévi elem már nem a denotátum valamely sajátosságát fejezi ki.

Végül érdemes alaktani szempontból is áttekinteni a vizsgált névelemeket. A köznevek között főleg a 17. században fordul elő birtokos személyjellel ellátott alak (*Sordély/laposa, Város/akla, Pillingér/dombja* stb.). Az ezt követő évszázadokban csak ritkán adathatók ilyen elemek: a 18. században 3, a 19. században 7, a 20. században 3, a 21.

században pedig 4 esetben. Jellemzően vagy egy denotátum egy adott részét nevezik meg (Falu/*alja*) vagy birtokviszonyt jelölnek (Zsellérek/*földje*, Székeskáptalan/*dűlője*). A többes számú köznevek előfordulása nagyobb változatosságot mutat: a 18. században jelennek meg, gyakoriságuk pedig folyamatosan nő. Érdekes azonban megjegyezni, hogy ezek alapjául kis számú földrajzi köznév szolgál: a *földek*, *kertek*, *rétek*, *szántók* és *utcák* névrészekén kívül csak elvétve fordul elő más többes számú köznév. A mellékneveknél már az első időszakban is az *-s* képző dominál (*Birkás*/major, *Hordós*/kút). Ezek alapjául legtöbbször növény- vagy állatnév szolgált. Az *-i* képző csak ritkán, a vizsgált öt évszázad alatt mindössze kilencszer fordult elő, jellemzően irányt vagy más denotátumhoz tartozást jelölt (*Kunszigeti*/út, *Rendeki*/bánya stb.).

5.3 Keletkezéstörténeti elemzés

A keletkezéstörténeti vizsgálat során azt elemzem, milyen nyelvi (grammatikai, jelentésbeli) sajátosságok – szabályok, névminták stb. – alapján keletkeztek a település helynevei.

	17. század	18. század	19. század	20. század	21. század
Szintagmatikus szerkesztés	86%	90%	90%	85%	73%
Morfematikai szerkesztés	6%	7%	5%	3%	4%
Jelentésbeli névalkotás	0%	0%	4%	12%	20%
Szerkezeti változás	6%	3%	1%	0%	3%

11. táblázat: A település helyneveinek megoszlása keletkezésük szerint

Az eredmények azt mutatják, hogy minden vizsgált évszázadban a szintagmatikus szerkesztés a leggyakoribb helynévalkotási mód. Ezek közül is kiemelkedő volt a jelzős szerkezetek gyakorisága, míg a határozós összetételek néhány dűlőnévre korlátozódtak (*Holt-Dunára-dűlő*, *Pinnyédi határra-dűlő* stb.). A morfematikai szerkesztésű helynevek száma alacsony volt, ezek többsége minden évszázadban helynévképzővel ellátott név volt (*Szakítás*, *Mosás* stb.). A 20–21. századból adatolható néhány többesjellel létrehozott helynév is (*Sordélok*, *Karrósok*), ezek száma azonban csekély. A vizsgált időszakban mindössze egy név alakult helyhatározó raggal (18. sz., *Dunánál*), két név pedig névutóval (20. sz., *Kápolna háta mögött*, *Major háta mögött*).

A jelentésbeli névalkotással létrejött helynevek száma jelentős, de nagy számban ezek is csak a 20–21. századtól adatolhatók. Elsőként a 19. századi neveknél figyelhető meg ez

a névalkotási típus, itt minden esetben jelentéshasadás történt, azaz egy köznév vált tulajdonnévvé (*pagony* > *Pagony*, *haraszt* > *Haraszt* stb.). A 20. században megjelennek más ebbe a típusba tartozó névalkotási módok is, de továbbra is a jelentéshasadás a leggyakoribb. Ekkortól adatolhatók az első metaforikus nevek (pl. *Dűhögő* 'kocsma'), és az egyetlen metonimikus névalkotással keletkezett helynév is ebből az évszázadból származik (*Csíkos-ér* 'szántóföld az azonos nevű csatorna mellett'). A 19. századi jelentéshasadással született helynevek kis számuk miatt ugyan bizonytalan viszonyítási alapot nyújtanak, de érdemes megemlíteni, hogy míg egy kivétellel mindegyik határnév, a 20. század jelentéshasadással létrejött helynevei nagy többségükben építménynevek (*Zsilip*, *Iskola*, *Kápolna* stb.). A 21. században jelentősen nőtt a jelentésbeli névalkotással keletkezett nevek száma. Ezek szinte kivétel nélkül a fentiekhez hasonló jelentéshasadással létrejött nevek voltak. Néhány kivételt csak a metaforikus névadással alkotott nevek jelentenek (pl. *Ukrajna* 'nagy kiterjedésű szántóföld', *Kifli* 'a töltés kanyarulata').

Szerkezeti változásból egészen a 21. századig évszázadonként csak egy-egy példa adatolható. A legkorábbi a *Sordély* < *Sordély laposa* ellipszis, mely során a mezőréssz utótagja elmaradt⁴. A 18. században a *Dékán* < *Dékán-tó* jelenik meg, a 19. században pedig a *Keleti* < *Keleti-dűlő*. A történeti adatok kis száma nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy fennmaradt-e az ellipszis előtti alak: a *Keleti* és a *Keleti-dűlő* nevek a következő századra kihaltak, a *Dékán-tó* denotátuma a folyószabályozás során elpusztult, egyedülként a legrégebbi, *Sordély* név változata él napjainkban is, *Sordélok* alakban. A *Sordély laposa* név már a 18. századból sem adatolható.

A 21. században valamelyest nőtt a szerkezeti változással alkotott nevek száma. Továbbra is az ellipszis a meghatározó, ennek alapja gyakran a nyelvi gazdaságosság (*MI-es* < *MI-es autópálya*, *Radnóti* < *Radnóti-telep* stb.), érdemes azonban megfigyelni azt is, hogy több olyan határnévnél is látható ellipszis, melyeknél a közelmúltban változott meg a hely művelési módja (*Mézes* < *Mézes-dűlő*, *Alsó* < *Alsó-gyep*, *Közép* < *Közép-gyep* stb.). Az egyetlen deetimologizációval keletkezett helynév is ebből az évszázadból adatolható (*Sóderok* < *Sordélok*).

⁴ Itt felmerülhet, hogy a *Sordély laposa* különálló denotátum, az utótag pedig a *Sordély* mezőrésszhez való viszonyt fejezi ki, ám a forrásul szolgáló két oklevél ugyanazon határper során említi őket, megegyező kontextusban, így alapos okkal feltételezhető, hogy a két név egyazon denotátumhoz tartozott (L1, L2).

Összességében tehát a keletkezéstörténeti elemzés jelentős eltéréseket nem tárt fel a vizsgált évszázadok során. A legkiemelkedőbb a teljes időszakban a szintagmatikus szerkesztéssel keletkezett helynevek száma volt, a morfológiai szerkesztéssel, vagy szerkezeti változással létrejött nevek száma pedig alacsony. A 20–21. században válik először jelentőssé a jelentésbeli névváltással született nevek előfordulása, ezek az esetek többségében jelentéshasadással keletkezett épületnevek voltak.

6. Konklúzió

Dolgozatomban elemeztem Abda helyneveinek az elmúlt öt évszázad során történt változásait. A nevek kategóriákba sorolása megmutatta, hogy a vizsgált időszakban hogyan változott a megnevezett helyek jellege. A nevek kihalásának és születésének vizsgálatával párhuzamba állítva részben kirajzolódott a 19. századi folyószabályozás hatása, melynek hatására számos vizet vagy vízparti denotátumot jelölő név (morotvák, holtágak nevei) kihalt. Ez az esemény bizonyos mértékig felelős volt az építménynevek számának növekedéséért is (gátórházak, zsilipek nevei). A 20. századi, újbóli folyószabályozás hatása sem itt, sem a későbbi elemzésben nem mutatkozik meg, mivel csekély számú denotátumot érintett.

A lakott területek és építménynevek 20. századi hirtelen emelkedéséből jól látható a település fejlődése, melyet a helytörténeti források is alátámasztottak. A határnevek 19. századi növekedése, majd 20. századi hirtelen csökkenése a névadási szokások változására utal, melyet a funkcionális és lexikai elemzések is kimutattak. Az adatsorból az is látható, hogy a vizsgált öt évszázad során a domborzati nevek száma mindvégig alacsony volt. Végül a helynevek születésének és kihalásának vizsgálata során kimutattam, hogy az elmúlt négy évszázad közül a 20. században volt a legnagyobb a nevek kihalásának aránya: ekkor az előző századból adatolható helynevek közel egyharmada kiveszett.

A funkcionális-szemantikai elemzés feltárta, hogy az évszázadok során mely névrészfunkciók domináltak a település helyneveiben. Látható, hogy mindegyik időszakban a hely típusát megjelölő elemek voltak a leggyakoribbak. Ezek között is kirajzolódott egy tendencia, mely alapján látható, hogy egyes elemek (pl. *szegle*, *ér*, *gyep*) napjainkban már kevésbé aktívak, gyakoriságuk csökken; másoké azonban meredeken nő (*utca*, *út*, *dűlő* stb.). Megfigyelhető az is, hogy a denotátum típusát jelölő nevek utáni legnépesebb kategória évszázadonként változik: a 17., 19. és 20. században a más denotátumhoz való viszonyt jelölők vannak a legtöbben, a 18. században a denotátumokat megnevezők, míg a

21. században a hely valamely tulajdonságára utaló névrészek a leggyakoribbak. Ezek vizsgálatánál azonban fontos megjegyezni, hogy az egyes kategóriák között minden évszázadban csupán néhány százalék különbség kimutatható. A legtöbb elemet tartalmazó kategóriáknál (a denotátum tulajdonságát, külső viszonyát, illetve más helyhez való viszonyát kifejező nevek esetében) részletes elemzést végeztem, mely feltárta, hogy az egyes kategóriákon belül mely névrészfunkciók a legaktívabbak az adott évszázadok során.

A denotátummal kapcsolatban nem álló névrészek vizsgálatánál szokatlan tendenciát figyelhattunk meg: ezeknek a főként hivatalos névadás során használt névrészeknek, bár a közelmúltban nőtt az előfordulási gyakoriságuk, a többi kategóriához viszonyított arányuk csökkent (20. század: 53 elem, 12%; 21. század: 65 elem, 9%). A névleges értékek változását feltehetőleg az okozza, hogy a település a 20. század második felében gyors növekedésnek indult, ami napjainkra már lelassult.⁵

A lexikai elemzés megmutatta, hogy az egyes századok során mely szófaji kategóriák aktívak a névképzésben. Minden évszázadban kiemelkedő volt a földrajzi köznevek aránya: ezek a legtöbb esetben a hely típusát megjelölő funkciót láttak el. A foglalkozást jelző köznevek változása részben a falu történetét tükrözte: az első századokban a földesúr, a győri székeskáptalanra utaló egyházi nevek vannak többségben (*dékán, káptalan, kántor*), míg a 19–20. századtól már a világi foglalkozások nevei dominálnak. A 20. században jelentőssé válik az építménynevek szerepe, mely a település fejlődését tükrözi – ezek általában valamilyen viszonylagos jelentést fejeznek ki (pl. *Malom út* 'a malomhoz vezető út') vagy a denotátum funkcióját jelölik (*Iskola, Posta* stb.).

A helynevek és melléknevek számának 20. századi átmeneti csökkenése fontos névadásbeli változásra utal: a 19. században még *felső-, alsó-, kis- és nagy-* előtagokkal különválasztott denotátumok (pl. *Felső-Ajdár, Alsó-Ajdár*) megkülönböztetése megszűnt, e századtól megkülönböztető melléknévi elem nélkül élnek tovább. Szintén ebben az évszázadban hagyta el földrajzi köznévi utótagját számos helynévi elem: *Bábota < Bábota-*

⁵ Fontos kiemelni, hogy bár a 20. századi adat egy teljes évszázad anyagát vizsgálja, a 21. századi pedig csak 24 évét, ez az időbeli különbség önmagában nem magyarázza az e kategóriába tartozó névrészek növekedésének lassulását, ugyanis azok relatív gyakorisága is csökken; tehát a 21. századból adatolt többi névrészhez viszonyítva is csökken az arányuk.

lapos, Bánhida < Bánhida-legelő stb. Látható az is, hogy a helynevekből képzett melléknevek esetén az *-i* képző volt a legproduktívabb minden vizsgált évszázadban, az egyéb képzett melléknevek esetén pedig az *-s*.

A keletkezéstörténeti vizsgálat megmutatta, hogy minden vizsgált időszakban a szintagmatikus szerkesztéssel létrejött nevek voltak többségben, ezek közül is kiemelkedett a jelzős szerkezetek száma. A 20. századtól látható a jelentésbeli névalkotással létrejött nevek jelentős növekedése, amit jellemzően a földrajzi köznevek tulajdonnévvé válása okozott (pl. *Rét, Átjáró* stb.). Nagyobb számú szerkezeti változással keletkezett helynév csak a 21. században jelent meg, ezek között az ellipsis volt a leggyakoribb névalkotási mód.

A négy különböző szempont alapján elvégzett elemzés öt évszázad alatt változó tendenciákat mutatott meg a helynévkategóriákban, a névrészfunkciókban, a névrészek szófajában és a nevek keletkezési módjában is. Az egyes változások gyakran tükrözték a település történetének jelentősebb fordulópontjait (folyószabályozás, belterület fejlődése, külterületi denotátumok egyesülése stb.) A funkcionális elemzés felfedte a névadás motivációjának változását, a lexikális elemzés pedig megmutatta, az egyes évszázadok során milyen szófaji kategóriák jellemezték a település névkincsét.

Abda névrendszerének fent látható, öt évszázados áttekintése jó viszonyítási alapként szolgálhat további történeti kutatásokhoz; akár a régióban, akár távolabbi országrészekben található települések történeti névanyagával való összevetésekhez. Az általam használt elemzési modell a magyar helynévkutatásban széles körben elterjedt, így dolgozatom más kutatások eredményeivel jól összehasonlítható. Egy ilyen összehasonlító elemzés nemcsak azt mutathatja meg, milyen sajátosságok figyelhetők meg a vizsgált települések történeti névanyagában, hanem rámutathat olyan tendenciákra is, melyek egy régióra vagy településtípusra jellemzőek, és valamilyen jelnetős társadalmi, gazdasági vagy földrajzi változást tükröznek.

Felhasznált irodalom

- ÁÚO = Árpádkori új okmánytár I–XII. Közzé teszi Wenzel Gusztáv. Pest (később Bp.), 1860–1874.
- BÁBA BARBARA 2013. Földrajzi köznevek mint lexikális helynévformánsok. *Magyar Nyelvjárások* 51: 103–110.
- BEDY VINCE 1938. *A győri székeskáptalan története*. Győregyházmegyei Alap Nyomdája.
- E. NAGY KATALIN–SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA–KIS TAMÁS 2022. *Bevezetés a helynévkutatásba*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FNESz. = KISS LAJOS 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- F = *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Studio et opera Georgii Fejér. Budae, 1829–1844.
- FÜZFÁ OTTÓ 1998. *Abda – Históriánk – Emlékek, Reményeink*. Abda Község Önkormányzata.
- GÖCSEI IMRE 1985. Változások Győr környékének vízrajzában. *Földrajzi Közlemények* 33: 111–119.
- GyMFN 2 = ÁBRAHÁM IMRE–UNTI MÁRIA–VARGA JÓZSEFNÉ 2009. *Győr-Moson-Sopron megye földrajzi nevei 2. A Győri járás*. Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Csere János Kar
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálónépek kérdéséhez. In *Történelmi Szemle* 15: 261–321.
- Hnt. = Magyarország helységnévtára. Központi Statisztikai Hivatal. https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=11882 (Hozzáférés időpontja: 2024. március 8.)
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- HOFFMANN ISTVÁN 2007. *Helynevek nyelvi elemzése*. Budapest, Tinta Kiadó.

- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Adalékok a mikrotoponimiák kronológiai jellegzetességeihez. In *Acta Academiae Agriensis XVII*. Eger, 93–103.
- INCZEFI GÉZA 1967. *A földrajzi nevek történeti rétegződéséről*. Szeged, Szegedi Tanárképző Főiskola.
- INCZEFI GÉZA 1968. *Földrajzi nevek összehasonlító tipológiai vizsgálata*. Szeged, Szegedi Tanárképző Főiskola.
- KISS GÁBOR–ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS 2006: Egy mikrotáj történeti helynévanyaga (Vasvár keleti határa az Árpád-korban). *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2, 129–159.
- L1 = A Győri káptalan magánlevéltára, törzsanyag. Th I. Nr. 1087.
- L2 = A Győri káptalan magánlevéltára, törzsanyag. Th. I. nr. 1074
- MAGYAR ANTAL 2001. *Abda község helytörténete*. Abda–Börcs Körjegyzőség.
- PRT = *A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története*. Szerk. ERDÉLYI LÁSZLÓ, később SÖRÖS PONGRÁC. I–V., VII–XII. Bp., 1902–1912. VI/1–2. Bp., 1916.
- RÉSŐ ENSEL SÁNDOR 1882. Győrmegyei helynévmagyarázatok. *Győri Közlöny* 26. (16)
- SZABÓ T. ATTILA 1937. *Nireş-Szásznyíres település-, népiség-, népesedés- és helynévtörténeti viszonyai a XIII–XX. században*. Tudományos Füzetek 91. Kolozsvár.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.